

Létszám, ellátmány, utánpótlás

Logisztikai kérdések az 1443-1444-es török-ellenes hadjáratok során

Tartalomjegyzék

BEVEZETÉS	2
HADSEREGLÉTSZÁMOK A KÖZÉPKORBAN	4
A MAGYAR KIRÁLYSÁG KATONAI POTENCIÁLJA.....	5
LUXEMBURGI ZSIGMOND HADÜGYI REFORMJA	6
A HARCOLÓK ÉLELMISZERSZÜKSÉGLETE	7
EGY HADERŐ FENNTARTÁSI KÖLTSÉGEI	10
EGY FIKTÍV ZSOLDOSHADERŐ ÉLELMEZÉSE ÉS BÉRE	13
A BALKÁN-FÉLSZIGET ÚTHÁLÓZATA A XV. SZÁZADBAN	15
A KERESZTÉNY CSAPATOK ÚTVONALA 1443-BAN ÉS 1444-BEN	18
A HOSSZÚ HADJÁRAT	18
AZ 1444-ES HADJÁRAT	24
KONKLÚZIÓ	28
FELHASZNÁLT IRODALOM	30
MELLÉKLETEK	33
TÉRKÉPEK	34

BEVEZETÉS

A Magyar Királyság középkorban viselt háborúi kapcsán számos tanulmány, könyv, cikk látott eddig napvilágot. Ezek legnagyobb része azonban megelégedett egy-egy hadivállalkozás eseménytörténetének, illetve az adott időszak aktuálpolitikájára gyakorolt hatásainak ismertetésével. A szerény mennyiségű forrásanyag miatt a magyar történettudomány eddig igen kevés figyelmet fordított ezeknek a hadjáratoknak a közelebbi vizsgálatára; gondolunk itt főként a hadszervezéssel kapcsolatos kérdésekre, a hadak tényleges létszámára, az alkalmazott stratégiára, stb. Írott források híján ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása valóban nehéz, adott esetben szinte lehetetlen, azonban a hadtudomány néhány alapelve hozzásegíthet ahhoz, hogy a válaszokhoz közelebb jussunk. Létezik ugyanis a hadviselésen belül néhány olyan szabály, amelynek betartása mindig és mindenhol alapvető fontosságú, mint például a logisztikai háttér megszervezése,¹ azon belül is az élelmezés biztosítása. Minden hadtörténeti/hadtudományi mű hangsúlyozza a jól szervezett utánpótlás létfontosságú voltát,² hiszen ezen áll, vagy bukik az adott hadjárat sikere, de akár egy háború végkimenetele.

Nincs ez másképp az 1443-ban és 1444-ben I. Jagelló Ulászló, Hunyadi János és Giuliano Cesarini vezetése alatt az Oszmán Birodalom ellen indított hadjárat vizsgálatánál sem; szintén az eseménytörténet, és/vagy az ahhoz kapcsolódó politikai lavírozások kerülnek előtérbe. Azonban, ha az eseményeket hadtörténeti szemszögből vizsgáljuk, akkor újabb kérdések merülnek fel: hogyan szállították az élelmet a sereg számára, hogyan biztosították az ivóvizet,³ milyen arányban voltak jelen zsoldosok, voltak-e tűzfegyverek, miért pont azt az útvonalat választották, stb. Ezeknek a megválaszolása hadtörténeti szempontból igen fontos lenne. Sajnos azonban nem maradtak fenn olyan dokumentumok, melyek közvetlen, megbízható információkat közölnének valamennyi kérdést illetően, de korabeli krónikások beszámolóiból, levelezésekből több dologra következtetni lehet. Példának okáért, ha megnézzük a sereg vonulási irányát 1443-ban, akkor azt látjuk, hogy megközelítőleg hús

¹ A feladatok, amelyeknek megoldása a logisztika tárgykörébe tartozik a következők: 1.) zártrendi és hadrendi alakzatok szabályozása, 2.) a csapatok anyagi szükségletek felmérése, biztosítása, a hadműveletek aprólékos megszervezése, 3.) pénzügyi szolgálat, fegyver-, lőszer – illetve az élelmiszer-utánpótlás biztosítása. Az előbbi definíció Bölcs Leó bizánci császártól származik, és lényegében mai napig érvényes, bár a fogalom értelmezése és gyakorlati alkalmazása korszakonként változott. Ma sem igazán egységes; hol szűkebb, hol pedig tágabb értelemben kezelik az egyes vezérkarok, ill. a teoretikusok.

PERJÉS (1963), 218., 223.

² pl. LIDDELL HART (2002), CLAUSEWITZ (2013)

³ Amint az ellenfél tudomást szerzett a támadásról megmérgezhette a kutakat, az útba eső folyók pedig sokszor mocsarasak, azaz ivásra alkalmatlanok lehettek.

naponként tartottak nagyobb pihenőket.⁴ Ilyen és ehhez hasonló apró információkkal a korabeli forrásokban gyakran találkozhatunk. Ezek az írások ugyanakkor félrevezetők is lehetnek, főleg, ha a hadak nagyságáról van szó. A krónikásoknál előforduló több tízezres létszám erre igen jó példa. Ahogy azt a tanulmány későbbi részében látni fogjuk, ennél jóval kevesebb harcolót számláló csapat élelmezése is nagy kihívást jelenthetett, nem beszélve a dolog pénzügyi oldaláról.

Számos probléma merül fel tehát az 1443-ban és 1444-ben megindított hadi vállalkozás kapcsán, melyek közül jelen dolgozatban három egymáshoz szorosan kötődő kérdést járunk körbe, illetve próbálunk megválaszolni. Elsőként röviden meg fogunk vizsgálni néhány a középkori hadseregek létszámához köthető problémát, ill. támpontot. Ez után megpróbáljuk rekonstruálni a Balkán-félsziget úthálózatát a XV. század derekán, hiszen ez alapvetően meghatározza a hadseregek vonulási irányát, és nagyban befolyásolja a hadtáp szervezését. Végül pedig rátérünk a dolgozat központi kérdésére: megkíséreljük meghatározni legalább hozzávetőlegesen, hogy az 1443-'44-ik évi hadjáratokban ténylegesen hány harcoló vehetett részt.

⁴ A kérdést a jelen tanulmány harmadik fejezetében fejtjük ki bővebben.

HADSEREGLÉTSZÁMOK A KÖZÉPKORBAN

Az 1443-1444-es hadjáratokban részt vevő királyi csapatok létszámát akár csak hozzávetőlegesen meghatározni igen nehéz feladat. Az erre vonatkozó középkori forrásaink, krónikáink adatai igencsak pontatlanok és enyhén szólva is túlzók. Szükségtelen bemutatni az összes krónikás véleményét, enélkül is jól érzékeltethető a bizonytalanság: Antonio Bonfini⁵ a hosszú hadjáratra vonatkozólag azt írta, hogy megközelítőleg 15 000 volt a sereg létszáma, míg a következő évben 16 000-ről tudott. Aeneas Sylvius szerint sokkal többen, 40 000-en indultak útnak '43-ban, és 19 000-en a következő évben,⁶ míg Túróci János igen felületes módon, a két hadjárat kapcsán nem közölt számokat.⁷ A fenti krónikások közléseit hosszú ideig történetíróink sem vizsgálták meg közelebbről.

Teleki Pál munkájában tőlünk jóval több adatot közölt, és ezek alapján arra a következtetésre jutott, hogy 1443-ban talán 30 000-en, a következő évben pedig úgy 19 000-en vállalkoztak a hadjáratra.⁸ Rónai Horváth Jenő is a 20 000-es létszámot fogadta el a várnai csata kapcsán,⁹ sőt Doberdoi Bánlaky József is hasonló képen kezelte a kérdést. Ő ugyanis Callimachus 40 000-es létszámát a hosszú hadjáratra vonatkozólag sokallta, míg Bonfini 15 000-esét kevesellte, így szintén azon a véleményen volt, hogy a létszám 30-35 000 illetve 20 000 körül lehetett.¹⁰ Az 1444-es év kapcsán Székely Ottokár is hasonlóan vélekedett: nála is a 35 000-es létszám olvasható.¹¹ A XX. század második felének történészeinek véleménye többnyire szintén megegyezett az elődökével, pl. Elekes Lajos¹² és Rázsó Gyula¹³ is elfogadták munkáikban a krónikások adatait.

Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a haderőket kísérő szekér-karavánról szóló, és nem kevésbé túlzó adatokat is átvették a szerzők. Bánlaky szerint, Rónai Horváth adatait

⁵ BONFINI (1995), 344.

⁶ TELEKI (1852), 335. – 2. lábjegyzet, 418. – 3. lábjegyzet

⁷ A hosszú hadjárat kapcsán: „...*Ulászló király uralkodásának harmadik évében nagy költséggel jeles vitézi sereget gyűjtött...*” 1444-ben: „*Hamar sok zsoldos katonát toboroztak...*”

TÚRÓCI (1957), 49., 51.

⁸ TELEKI 1852, 334-335., 413-415.

⁹ RÓNAI HORVÁTH (1888), 122.

¹⁰ BÁNLAKY (1936), 79-80.

¹¹ SZÉKELY (1919-1921), 35.

¹² Konkrét számot nem adott meg, a létszámra vonatkozólag, de általában elfogadta a krónikások több 10 000-es seregekről szóló információit, pl. 1442-re vonatkozólag is.

ELEKES (1951), 28.

¹³ RÁZSÓ (1995), 9.

elfogadva, 1444-ben 2000 kocsi és társzekér szállította az utánpótlást,¹⁴ Székely még ezen felül tudott 600 huszita típusú hadiszekérről.¹⁵ Elfogadta véleményüket Rázsó is, hiszen a *Magyarország hadtörténete* c. munkában (melynek második fejezetét írta) a hosszú hadjárat alatt 3000 szekér jelenlétéről írt.¹⁶ Amennyiben ténylegesen ennyi szekér kísérte volna a sereget, akkor az előrehaladás rendkívül lelassult volna, nem beszélve arról, hogy ez a több tíz km-es málhaoszlop rendkívül sebezhetővé tette volna magát a főerőt.¹⁷

A történészek mindössze a XX. század utolsó évtizedeitől kezdve kezdték közelebbről megvizsgálni a szóban forgó kérdéskört, figyelembe véve több olyan tényezőt, mely mindenkor befolyásolja egy hadsereg méretét. Ilyenek az össznépeség létszáma az adott időszakban, a hadseregszervezésre vonatkozó rendelkezések/hadügyi reformok, továbbá az a körülmény, hogy milyen létszámú haderő ellátását képes a királyi udvar megszervezni békeidőben, ill. egy hadjárat során, továbbá a kincstár anyagi helyzete.

A MAGYAR KIRÁLYSÁG KATONAI POTENCIÁLJA

Borosy András a *Hadsereglétszámok a X–XIV. században* c., tanulmányában az összlakosság létszáma alapján próbálta hozzávetőlegesen meghatározni a hadrafogható réteg nagyságát az egyes évszázadokban. A XIII. században úgy 1,6-1,8 milliós lakossággal számolt, ami alapján arra a következtetésre jutott, hogy a hadipotenciál nagysága 22-25 000 fő lehetett. A XIV. századra ez az arány jelentősen megnőtt véleménye szerint: 2,5 milliós összlakossággal számolva 35-40 000 főnyi a hadra fogható férfiak száma. Ebbe beleszámolt olyan tényezőket, mint a betelepült kunok segéderői, Nagy Lajos király ambiciózus volta, illetve az a tény, hogy a század első évtizedeit leszámítva a Magyar Királyság területén belül nem zajlottak háborúk. Könnyen kiszámítható tehát, hogy 13-15 000 fős növekedésről lett volna szó ebben az esetben, ami igen nagynak tűnik, ha megnézzük, hogy a XII. és XIII. század között – feltéve, hogy Borosynak igaza van – nem növekedés, hanem épp

¹⁴ BÁNLAKY (1936), 108.

¹⁵ Noha a huszita típusú hadiszekerek részvétele majdnem bizonyosra vehető, az erre vonatkozó szám szintén túlzás. SZÉKELY (1919-1921), 37.

¹⁶ LIPTAI (1995), 100.

¹⁷ Perjés Géza egyik tanulmányában ismerteti a francia Jacques-François De Chastanetnek, Puysegur márkijának (1655–1743) erre vonatkozó számításait. E szerint 120 000 katona napi ételmezéséhez és a lovak zab adagjának biztosításához minimum 5000 szekérre lenne szükség, melyeknek folyamatosan ingázniuk kellene a sereg és a hadtápraktárak között. A márkí el is ismerte, hogy ennek megszervezése – az akkori körülmények között – lehetetlen, így kénytelenek vízi úton szállítani az utánpótlást. PERJÉS (1963), 230.

A fenti példa jól szemlélteti, hogy ha tényleg 35 000-es ill. 20 000-es seregről kellett volna gondoskodni, akkor sem lett volna szükség több ezer szállítójárműre.

ellenkezőleg: 4-7000-es csökkenés történt. Az előző század katonai potenciálját ugyanis 28-32 000 főre becsülte, amit a tatárjárás okozta pusztítással magyarázott.¹⁸

Kubinyi András meglátása szerint a XV. században – pontosabban annak végén – a Magyar Királyságnak több, mint 3,5 millió volt az összlakossága,¹⁹ melynek katonai potenciálja a középkor végén 83-100 000 fő lehetett.²⁰ Természetesen – és ezt Kubinyi és Borosy is elismerte – a fent leírt adatok alatt a maximális létszám értendő, sőt a toborzott harcolók harcértéke még így is meglehetősen változékony képet mutathatott.

Pontos számot megadni tehát az ország katonai potenciálját illetően nem lehetséges; kizárólag egy hozzávetőleges szám adható meg az összlakosság lélekszáma alapján. Amennyiben a Magyar Királyság összlakossága a XV. században 3,6 millió körül volt, és ha Rázsó Gyulának is igaza van, azaz a mindenkori összlakosságnak mintegy 1,4-1,6 %-a volt hadra fogható,²¹ abban az esetben az ország hadi potenciálja megközelítőleg 48-58 000 harcoló lehetett. Természetesen ez csupán egy viszonylagos adat, azonban úgy véljük, hogy ezzel jól érzékeltethető, megközelítőleg mennyi lehetett a korban hadra fogható személyek száma.

LUXEMBURGI ZSIGMOND HADÜGYI REFORMJA

Ahogy azt említettük, a hadipotenciált mindenkor befolyásolták az erre vonatkozó rendelkezések, törvények, hadügyi reformok. Az általam vizsgált korszakban ez különösen fontos, hiszen megváltozott a Magyar Királyság haderejének összetétele. A változás kezdete a XIV. század legvégére tehető, pontosabban 1397-re, amikor Luxemburgi Zsigmond a nikápolyi csatavesztés után kísérletet tett a hadseregszervezés megreformálására. Bevezette a telekkatonaság rendszerét, ami Rázsó Gyula szerint 12 000 könnyűlovas/huszár kiállítását jelentette.²² A következő fontos hadügyi rendelkezése volt a déli végvárrendszer kiépítésének megkezdése, míg a harmadik a zsoldos haderő jelentős mértékben való alkalmazása. A zsoldosok toborzása önmagában nem volt új keletű jelenség ekkor, hiszen már I. Nagy Lajos

¹⁸ BOROSY (1994), 27-30.

¹⁹ KUBINYI (2007), 203.

²⁰ Egy régebbi tanulmányában viszont, arra jutott, hogy még Szlavónia lakosságát hozzáadva is maximálisan 3,3 millió volt. A szerző számításaihoz az Ernuszt Zsigmond királyi kincstartó peréről fennmaradt jegyzőkönyv adatait használta. KUBINYI (1997), 108.

²¹ Ezt ugyan szó szerint nem írta le a fent említett tanulmányában, azonban ha utána számolunk, ezt az arányt kapjuk eredményül.

²² RÁZSÓ (1995), 8.

is igénybe vette szolgálataikat,²³ az újdonságot a nagy számban való alkalmazásuk jelentette.²⁴ Ez a gyakorlat, azon túl, hogy a király már kisebb mértékben függött a világi és egyházi nemesség bandériumaitól, – a telekkatonaság rendszerével együtt – megváltoztatta a Magyar Királyság hadseregének belső összetételét. Ez a haderő, amely a belháborúkat leszámítva, többségében leginkább a déli végeken került bevetésre, a végvár-rendszer kiépítésének köszönhetően már ellátó központokkal is rendelkezett.

A HARCOLÓK ÉLELMISZERSZÜKSÉGLETE

Tanulmányunk tárgya szempontjából fontos támpontot nyújthatnak a Carl von Clausewitz²⁵ és John Keegan²⁶ élelmezés/utánpótlás kapcsán megfogalmazott általános érvényű alapelvei. Jóllehet egyikük sem a magyar középkori hadtörténet szakértője, azonban történészi körökben elismert teoretikusok, ill. hadtörténészek, akik a hadviselés általános szabályainak, összefüggéseinek megfogalmazására tettek kísérletet.

Clausewitz az élelmezés biztosításának négy fő lehetséges módját ismertette művében, melyek – egy kivételével – többnyire háborúban alkalmazhatóak sikeresen. Elismerte: gyakran előfordulhat, hogy ezek közül egyszerre többet kell alkalmazni, de az egyik mindig lényegesen nagyobb jelentőséggel bír. Az első mód a község általi élelmezés, amikor a hadtápért felelős beosztottak beszállásolják a csapatokat az adott területen „civil” lakosságának házaiba, akik azok felhalmozott tartalékain élnek. Ez az időtartam ideális körülmények között nem több egy-két napnál. A második módszer a rekvirálás; ilyenkor az adott térségben tartózkodó csapat tagjai több-kevesebb erőszak alkalmazásával veszik el a szükséges élelmiszert. A harmadik a rendszeres kivetés, ami szervezett élelembegyűjtést takar a helyi hatóságokkal együttműködve - lényegében a rekvirálás szervezettebb fajtájáról van szó, míg a negyedik lehetőség a raktárakból való ellátás.²⁷ Ez alatt előre felhalmozott készletekre épített hadtáp-rendszert értett Clausewitz, és ez az a módszer, mely békeidőben alkalmazható a legsikeresebben. Amikor ezeket a módszereket taglalta, egyenként ismertette mindegyik előnyeit és hátrányait, ezekre példákat is hozva, de míg békeidőben a raktárakból

²³ RÁZSÓ (1984), 15.

²⁴ Rázsó egyébként szintén közölt egy hozzátételeget adatot a tanulmányában I. Mátyás híres zsoldosairól, a Fekete Seregről. Meglátása szerint, az 1460-as évek elején 7 000 főből állt, ebből 5 000 lehetett a lovas és 2 000 a gyalogos, de húsz évvel később ez a szám már 20 000-re volt tehető. RÁZSÓ (1995), 10.

²⁵ CLAUSEWITZ (2013)

²⁶ KEEGAN (2002)

²⁷ CLAUSEWITZ (2013), 349-357.

való élelmezés a legegyszerűbb meglátása szerint,²⁸ addig egy hadjárat során a rendszeres kivetés módszerét tartotta a legegyszerűbbnek és a leghatásosabbnak.²⁹ Azzal is indokolta nézetét, hogy ha a hadvezetésnek van lehetősége a készpénzzel való fizetésre, vagy piacoltatásra, azzal végképp megkönnyíti a helyi lakosság dolgát is. A helyiek magatartása márpedig nagyon fontos lehet egy esetleges visszavonulás, vagy a tervezettnél tovább tartó helyben maradás esetén.

Az egyes harcolók illetve a málhás állatok élelmiszerszükségletét illetően pontos mennyiséget nem adott meg, de arányokat igen, ami nem kevésbé hasznos a jelen tanulmány szempontjából. Clausewitz szerint egy adag lótáp súlya az emberinek mintegy tízszerese, összsúlyát tekintve pedig „...három-, négy- vagy ötszöröse volt a katonák élelmének.”,³⁰ míg a sereggel tartó lovak száma a harcolók számának három-négyszerese. Mind a lótáp súlyára, mind az összsúlyra vonatkozó adat hozzávetőleges csupán, hiszen pl. nem mindegy, hogy ígás-, vagy hátsólovokról van szó.

John Keegan, angol hadtörténész ezzel szemben az arányokat nem, de egy harcoló ill. katona egy napi táplálékszükségletét pontosan megadta. Számításai szerint (melyeket konkrét példákkal is alátámasztott) egy gyalogos katona napi fejadag igénye 1,5 kg szilárd táplálék, amelyből 10-11 napra elegendőt tud magával vinni.³¹ Azért „csak” ennyit, mert maximálisan 30-35 kg málhával terhelhető meg, amelynek része a fegyverzete, ruhaneműje, stb., ami a málha kapacitásának megközelítőleg a felét képezi, tehát megközelítőleg 15 kg-ot. Mindezzel a súllyal napi átlag 20 mérföldet³² képes a harcoló a saját lábán megtenni.³³

Az utánpótlás megszervezése/bebiztosítása kapcsán – amikor mű- és vasúthálózat még nem létezett – három lehetőség kínálkozik, de szerinte, egyik sem tudja beváltani teljes mértékben a hozzá fűzött reményeket. A lehetőségek tehát a következők: vagy magukkal viszik az egyes harcolók a maguk élelmiszeradagjait, vagy megállnak időnként, hogy a hadtápellátás felelős beszerzőknek legyen idejük a környékről keríteni, vagy pedig – ha erre lehetőség van, akkor vízi úton szervezik meg az ellátást. Elmélete kifejtése során kissé alábecsülte a szállítójárművek és málhás állatok teljesítőképességét, amit jogosan tett, hiszen

²⁸ Az újkorban csakugyan ez volt a bevett módszer.

²⁹ CLAUSEWITZ (2013), 353.

³⁰ CLAUSEWITZ (2013), 349.

³¹ KEEGAN (2002), 299-300.

³² Metrikus mértékegységrendszerben ez kb. 32 km-t jelent. KEEGAN (2002), 300.

A szóban forgó 30-32 km/nap-os menetidő akkor is érvényes, ha a vonuló sereg lovas csapatokat is magába foglal, hiszen a lovasság a gyalogosokat nem hagyhatja magára. Persze számos példa említhető, amikor ez mégis megtörtént, és az eredmény korszaktól függetlenül mindig katasztrofális volt, lásd például: álmosdiószegi ütközet – 1604. okt. 15.

³³ Ez a tény a vasút, illetve a légi szállítás megjelenésével veszíti érvényét.

jó minőségű utak hiányában nem feltétlenül váltak be. Keegan tehát – szintúgy jó okkal – csak a vasút megjelenésében látta a tényleges megoldást az utánpótlás folyamatosságának megoldására.³⁴

Egyik szerző sem jegyzett le konkrét adatokat arra nézve, hogy az említett 1-1,5 kg-os napi fejadag mit is takar, ami valószínűleg annak tudható be, hogy a hadtáppal általánosságban foglalkoznak, ez pedig koronként változott.

A középkori magyar hadsereg-élelmezéssel foglalkozó történészek, azonban tanulmányaikban ezt is megpróbálták meghatározni – mindezt történelmi példákkal alátámasztva. Kubinyi András *Nándorfehérvártól Mohácsig* c. tanulmánykötetében a következő adatokat adta meg: egy katona napi élelmiszerigénye 1 kg kenyér, amihez 0,75 kg. liszt szükséges, ugyanennyi súlyú gabonából, míg egy hátszló napi 1,22-3,23 kg zabot igényel.³⁵ Ugyanezen kötet egy későbbi fejezetében mindezt pontosította XV. századi francia adatok alapján, amely forrás szerint egy harcoló napi szükséglete 1270 g kenyér, 448 g hús és 2 l bor. Magyarországi viszonyok között azonban kevesebb kenyérrel és több hússal kell számolnunk, míg a borfogyasztás nagyjából megegyezhetett, bár meg kell jegyeznünk, hogy utóbbiról gyakran le kellett mondania a harcolónak. Kubinyi egyébként elfogadta Perjés Géza azon állítását, hogy amennyiben kivárták az aratás végét, úgy szükség esetén a hadszíntér is el tudta tartani a csapatokat,³⁶ de ezzel a későbbiekben részletesebben fogunk foglalkozni.

Veszprémy Lászlónál erre vonatkozó konkrét történelmi adatok is olvashatók. Ő is elfogadta a napi 1-2 kg gabona/fő/nap mennyiséget Aachen Albertre (is) hivatkozva, aki Amiens-i Remete Péter Magyar Királyságon átvonuló serege kapcsán írta ezt le. Albertnél egyébként szintén tetten érhető a fejezet elején említett túlzás, ugyanis a sereg létszámát 15 000-ben határozza meg, ami napi 15 tonnát jelentene naponta, hetente pedig 105-öt, az abrakot nem számítva.³⁷ Ugyanitt azt írta, hogy a haderő felszerelését 2 000 szekér szállította, ami megint csak egyértelmű túlzás, hiszen ez 20 km hosszan elnyúló konvojt feltételez.³⁸ A lovak napi szükséglete kapcsán hivatkozott egy középkori normandiai szerzetesre is, aki szerint a ló minden 45 kg-ját után 45 dkg gabonát – lehetőleg zabot – kell számolni egy

³⁴ KEEGAN (2002), 303.

³⁵ Ez láthatóan jóval kisebb szám annál, amit von Clausewitz megad (lásd: 20. lábjegyzet), melynek lehetséges oka az, hogy Kubinyi a szálastakarmánnyal nem számolt.

KUBINYI (2007a), 43.

³⁶ KUBINYI (2007a), 35.

³⁷ VESZPRÉMY (2013), 199.

³⁸ Bernad Bachrach számítása. VESZPRÉMY (2013), 199.

etetésnél.³⁹ Az 1051-es német támadás kapcsán további hasznos becsléseket közölt a szerző az emberek és lovaik teherbírása kapcsán: az éppen megült hátszlóra még 40 kg terhet lehetett felmálházni, illetve a tartalék és málhás lovakra egyenként további 100-100 kg-ot, maguk a gyalogosok nagyjából 25 kg-ot,⁴⁰ míg a velük tartó 4-2 kerekű szekerek további 5-600 kg-nyi terhet tudtak szállítani.⁴¹

A fentiek alapján az a következtetés vonható le, hogy egy lovas napi táplálék szükséglete három hátszlóval és két vezetéklóval számolva megközelítőleg kicsivel több mint 12 kg, ami majdnem tízszer annyi, mint egy gyalogos napi – kb. 1,5 kg-os – szükséglete. Természetesen ez csak egy megközelítés, hiszen a vizet/bort, illetve a lovak szálás takarmány-adagját nem számítottuk hozzá. (Utóbbit ugyanis nem mindig kellett magával vinnie a lovasnak.)

EGY HADERŐ FENNTARTÁSI KÖLTSÉGEI

A továbbiakban fontosnak tartjuk körbejárni azt a kérdést, hogy mennyi is lehetett egy katona fenntartásának teljes költsége. Fentebb már utaltunk rá, hogy meg kell különböztetnünk a hűbéres iránti kötelezettségből harcolót a zsoldos katonától, ugyanis míg az előbbinél „csupán” az ellátásról kellett gondoskodni, addig utóbbinál a szolgálatot kellett megfizetni. Az írott forrásaink alapján úgy tűnik, hogy a zsoldosok a szükséges felszerelésről maguk gondoskodtak, az élelmet is ideértve, ugyanis bérük mindezt magába foglalta.⁴² Nehéz, sőt sajnos szinte lehetetlen a XV. századra vonatkozólag meghatározni, hogy ezek egymáshoz viszonyítva milyen arányban voltak jelen a hadseregekben, hiszen erre vonatkozó konkrét források nem maradtak fent. Szintúgy majdhogynem lehetetlen felbecsülni, hogy a telekkatonaság, illetve a banderiális rendszer „miatt” hadra fogott harcoló napi fejadagja mennyibe került. Jóllehet erre vonatkozó forrás már több van, azonban az árak egy év leforgása alatt évszaktól függően változhattak és változtak is, sőt mind az árak, mind a mértékegységek országrészenként is különböztek.⁴³ A zsoldosok bérét illetően valamivel kedvezőbb a helyzet, hiszen zsoldlistáink maradtak fenn, ám ezek legnagyobb része Mátyás korából származik. Ez azért okoz bizonytalanságot, mert annak meghatározása, hogy a

³⁹ VESZPRÉMY (2013), 206.

⁴⁰ Utóbbi nem egyezik meg John Keegan véleményével, aki szerint ez a mennyiség 15 kg.

⁴¹ VESZPRÉMY (2013), 193.

⁴² Az alább következő két zsoldlista igen részletes, és nem említik, hogy a zsoldosok a bérükön felül a várostól igényelték volna a szükséges élelmet is.

⁴³ KUBINYI (2007a), 45.

Mátyás kori pénz pl. az aranyforint valóban ugyanannyit ért-e, mint az uralkodását megelőző évtizedekben, és ha nem, akkor mennyi volt a különbség, még további gazdaságtörténeti kutatásokat igényel.

Bártfa város számadáskönyveiben számos adat található a felfogadott harcolók zsoldjával kapcsolatban. A jegyzékek nem tüntetik fel, hogy hány zsoldost kellett kifizetni, sőt nem mindig tüntetik fel azt sem, hogy a pénzt hány heti szolgálatért cserébe kapták. 1439. március 1-jén például minden zsoldos kapott 100 dénárt, továbbá megtérítették költségeiket is, de arról nem esik szó, hogy mennyi időre fogadták a kompániát a város szolgálatába. 1443-ra vonatkozóan sem derül ez ki, annyit azonban már elárul a mustra, hogy január 4. és február 5. között hetente kaptak fizetséget: 600 dénárt. Ugyanúgy hetente fizették ki őket ez év július 7. és augusztus 2. között: 542 dénárt. A zsoldosok fizetése mindkét alkalommal 33 illetve 50 dénár között mozgott.⁴⁴

Fennmaradt egy 1458 körül Eperjesen kelt lista, mely tartalmazza Rozgonyi Sebestyén királyi utasításra felfogadott huszita zsoldos csapatának jegyzékét. A mustra harminchat gyalogos harcoló nevét, annak felszerelésérét, és egy hétre elegendő fizetségét ismerteti.⁴⁵ A csapatnak e szerint nem volt kinevezett parancsnoka (*rotmaister*), szerepel azonban három szekérparancsnok.⁴⁶ A létszám és a három járműparancsnok arra utal, hogy három huszita típusú hadiszekér egyenként tizenkét fős legénységéről lehetett szó, ami megszokott létszámot jelentett. A parancsnokokon kívül mindenki 0,5 aranyforintot (továbbiakban frt) kapott egy hétre, ők maguk elképzelhető, hogy dupla fizetséget kaptak, ez azonban a forrásból nem derül ki. Ezekből az adatokból kiindulva azt látjuk, hogy harminchat zsoldos három szekérrel egy hétre 19,5 frt-ot kapott, ami egy hónapra 78 frt-ot jelent.

Majdnem harminc évvel későbbi az a levél, amit Mátyás írt Veronai Gáborhoz 1481-ben. A levél többek között egy Ferdinándnak küldött 700 fős segédcsapatot ismertet Magyar Balázs vezetése alatt, és részletesen felsorolja, hogy az egyes csapatnemek tagjai mennyi zsoldot kérnek egy negyed évre. A lista a következő: egy vértés lovas lovanként 15 aranyat kér egy negyed évre, egy huszár lovanként 10 aranyat, a „közgyalogok” személyenként 8-at, a nehézgyalogosok, vagy pajzsosok pajzsonként és vértelenként kérnek 1-1 apródot és dupla zsoldot (16 aranyat?), míg a puskások – bár kevésbé képzettek – ugyanúgy 8 aranyat.⁴⁷ Az előbbieket alapján többé-kevésbé pontosan kiszámítható, hogy egy negyed évre mennyibe

⁴⁴ GROSZMANN (1911), 31-32.

⁴⁵ NÓGRÁDY (2013), 270-271.

⁴⁶ A huszita csapatoknál minden szekérnek volt egy járműparancsnoka. Egy szekér legénysége 18-21 fő volt, ez azonban a körülmények függvényében lehetett kevesebb.

Lásd bővebben: DURDÍK (1953), 117-118.

⁴⁷ Mátyás király levele Veronai Gáborhoz (2008), 163-168.

került ez a segédcsoport, ugyanis a fegyvernemek arányait is közli a levél. A 400 gyalog kapcsán nem jelzi, hogy mennyi volt a közkatona, mennyi a pajzsos illetve a puskás, de mivel a közkatona és a puskás bére azonos, így csak a pajzsosok létszáma marad lényeges. A pajzsosok feladata kizárólag az volt, hogy a többi gyalogos előtt paveze⁴⁸ pajzsaikból sorfalat alkossanak, amiből következik, hogy valószínűleg minden negyedik harcolóra számolhatunk dupla zsoldot, azaz kb. 16 frt -ot, ami 100 pajzsosra 1600 frt. A maradék 300 gyalogra tehát fejenként 8 frt -ot kell számolnunk, ez 2400 frt, együttesen tehát a gyalogosoknak 4000 frt -ot kellett kifizetni. A levél szerint a lovasok közül 100 volt a vértés, 200 pedig a huszár. A vértéseknél, ha lovasonként átlag három lóval számolunk, akkor 300 ló után összesen 4500 frt a fizetendő összeg, amíg a huszároknál szintén három ló/lovassal számolva 6000 frt. A végösszeg tehát nem kevesebb mint 14 500 frt egyetlen negyed évre. Arról hogy hogyan rendezték ezt a becsült összeget nem maradt fenn forrás.

1466. május 29-én Pozsony városa felfogadott egy 35 fős zsoldoskompániát egy bizonyos Kristof Lang vezetése alatt. A város vezetése alapos jegyzéket készíttetett a harcolók felszereléséről és annak értékéről,⁴⁹ továbbá feljegyezték az őket megillető fizetséget is. A lista tanúsága szerint a csoport 6 pajzsosa egyenként 1-1 frt heti fizetséget kaptak, míg a 29 lövészek (egy puskás kivételével mind számszeríjász) 0,5-0,5 frt volt a heti bére. Érdekes módon a csapat vezére, aki úgy tűnik egy volt a pajzsosok közül, nem követelt magasabb összeget a többiek zsoldjánál.⁵⁰

A fenti négy zsoldjegyzék adatai nem elegendőek ahhoz, hogy messzemenő következtetéseket vonjunk le a zsoldosok fizetéséről a XV. század második és harmadik harmadában, a listákat vizsgálva azonban feltűnik néhány hasonlóság. A pajzsosok például, mind az 1481-es, mint az 1466-os listák tanúsága szerint, a gyalogok bérének kétszeresét kérték.⁵¹ A lövészek, attól függetlenül, hogy puskások, vagy számszeríjászok, ugyanannyit vártak el fizetségként, azaz 0,5 frt-ot egy hétre.⁵²

Azért tartottuk fontosnak ezt a kis kitérőt a zsoldosok bérét illetően, mert amennyiben tudnánk, hogy a királyi udvarnak, ill. az egyes főuraknak, akik zsoldosokat fogadtak az 1443-1444-es vállalkozásokhoz, mekkora kiadásai voltak, akkor közelebb jutnánk a jelen dolgozat fő kérdésének megválaszolásához. Ehhez azonban még további kutatások szükségesek.

⁴⁸ gyalogsági állópajzs

⁴⁹ A felszerelésben esett kárt a „munkaadó” köteles volt megtéríteni.

⁵⁰ NÓGRÁDY (2008), 198-199.

⁵¹ Az ok az, hogy ők alkották az arcvonat első sorát.

⁵² Bár a bártfai jegyzékből nem derül ki, hogy a zsoldosok milyen fegyverrel vannak ellátva, az ő fizetésük is 33-50 dénár között mozog hetente, ami megközelítőleg szintén 0,5 frt.

EGY FIKTÍV ZSOLDOSHADERŐ ÉLELMEZÉSE ÉS BÉRE

Azért, hogy érzékelhető legyen mit is jelent pontosan a hadtáp és a költségek szempontjából egy hadsereg elindítása, nézzük meg, hogy egy kisebb zsoldosokból álló haderő esetében ez számokkal kifejezve mit jelenthetett. Foglaljon magába csapatunk 50 vértés lovast, átlagosan 3 lóval lovasonként, 100 huszárt, szintén 3-3 lóval, 300 gyalogost, és a szárnyak biztosítására 5-5, azaz 10 hadiszekeret, 12-12 fős személyzettel és egyenként 2+1 tartalék pár ígás lóval.⁵³

A fentiekből kitűnik, hogy 570 férfi (50 vértés + 100 huszár + 420 gyalogos a szekerek személyzetét is ideszámítva), és 510 ló (150 nehéz ló a vértéseknek + 60 igavonó + 300 „könnyű” ló) napi ételmezéséről kell gondoskodni. Ez annyit jelent, hogy szükség van napi 570 kg kenyérre, 285 kg húsrá, és 570 l borra (ha csak 1 l/nappal számítunk) a harcolóknál, és 1230 kg zabra (3 kg-mal számolva a nehéz, és 2-vel a könnyűeknél naponta) a lovaknál, feltételezve, hogy lehet itatni az útba eső folyók, patakok, tavak vizéből. Az eddig felsoroltak összszúlya 2655 kg, tehát valamivel több, mint 2,6 t szállítmány naponta. Amennyiben egy szekér teherbírását 2 t-ban állapítjuk meg, akkor 10 szekér esetén 20 t-nyi szállítókapacitást kapunk, amiből, ha szekerenként 0,5 t-nyit számítunk fegyverzetre és egyéb felszerelésre, akkor marad 1,5-1,5 t tárolókapacitás az élelemnek, amely összesen 15 t. Ahogy arról a fentiekben már szó volt, nem kellett kizárólag a szekerek szállító kapacitására alapozni; a harcolók és lovaik is igen komoly mennyiséget tudtak magukkal vinni.⁵⁴ Az előbbi adatokat alapul véve tehát az eredmény a következő: 400 gyalogos (a szekerek legénysége ilyenkor egyenként 2-2 kocsis⁵⁵ leszámítva nincsenek a járműveken) 6 t ételmet tud hordozni, a lovakra pedig 36 t mállázható fel. Elképzelt haderőnk tehát összesen 57 t ételmiszert képes magával cipelni, ami megközelítőleg 22 napra illetve 660 km megtételére elegendő.

Zsoldosokról lévén szó, érdemes nagyjából kiszámítani azt is, hogy mennyibe kerül 570 főt számláló csapatunk szolgálattétele egy hónapra. Hozzávetőleges számításról lévén szó, a gyalogok (a szekerek legénységét ideszámítva) bérezésénél 2 frt/fővel⁵⁶ fogunk számolni, míg a többiek esetében a Mátyás levelében foglaltakat vesszük alapul. Az 50 vértésünk 150 lóva után 1 hónapra 750 frt -ot kell, hogy kapjon, a 100 huszár 300 lóva után 900 frt -ot, a 300 gyalogos a vértésekhez hasonlóan szintén 750 frt -ot. A szekerek 120 fős legénységéből feltételezhetően 110 a közkatona és 10 a járműparancsnok, így, ha a

⁵³ Az egyszerűség kedvéért a pajzstartók és a gyalogosok bérét azonosnak tekintjük a szekerek legénységét is ideértve, a vértés lovasokra pedig nem számolunk fegyverhordozókat.

⁵⁴ Lásd: 41. lábjegyzet

⁵⁵ A járművenkénti két-két hajtó alkalmazása bevett gyakorlatnak tekinthető. Lásd: DURDÍK (1954), 117-118.

⁵⁶ Mint láthattuk a gyalogok heti bérezése mind a négy jegyzék szerint 0,5 frt. körüli volt.

közkatonák 2-2 frt-ot, a parancsnokok, pedig kétszer annyit, tehát 4-4 frt-ot kapnak, akkor ez további 260 frt-ot jelent. A pénzösszeg tehát, ami egy ilyen létszámú – tehát nem is olyan kicsi – zsoldos csapat felfogadásához mindenképp szükséges, nem kevesebb, mint 2760 aranyforint, ami azért jelentős összeg lehetett már akkor is.

Végezetül vessünk egy pillantást arra, hogy zárt oszlopban milyen hosszan nyúlna el a csapat egy hadiúton? Ehhez segítséget nyújt Veszprémy László már említett tanulmánya, mely szerint 2,5 m-t kell számolnunk egy lovasra, két egymást követő lovas közti táv legalább ugyanennyi, egymás mellett pedig ketten férnek el kényelmesen.⁵⁷ Ebből kiindulva a gyalogjainkra számoljunk 1 m-t, követési távolságként pedig 1,5 m-t, és férjenek el egymás mellett 4-en. A sereggel tartó szekereink kocsirúd nélkül úgy 3 m hosszúak, és ha be van fogva eléjük két pár ló, akkor a fogat teljes hossza kicsivel több, mint 8 m – hiszen az igavonók közti táv itt elhanyagolható. Két szekér követési távolságaként vegyünk szintúgy 2,5 m-t. Vonulás alatt nem mindenki tart a menettel, mivel gondoskodni kell felderítőkről, elő-, utó- és oldalvédekről is, mellyel bízunk meg 50 huszárt. A zárt oszlop-formációt tehát 400 gyalogos, 420 ló/lovas (az 50 huszár visz magával vezetéket lovakat, de a szekerek tartaléklovaikat viszont ide kell számítanunk) és 10 szekér alkotja. A menetoszlop teljes hossza, követési távolság nélkül úgy 700 m, azzal együtt pedig több, mint 1400 m lenne. Száraz időben viszont nem szükséges a teljes csapatnak az úton haladni, hiszen ez leginkább a szekerek, ill. a gyalogok számára fontos. Ez a formáció ily módon jóval kevesebb, mint 400 m hosszú oszlopot alkotna. A lovas csapatok az út mellett is vonulhatnak, akár 3-as sorokban is, egy megközelítőleg 700 m hosszúságú oszlopban. Tisztán látható tehát, hogy ha csak azok haladnak az úton, akiknek feltétlenül szükséges, úgy fiktív haderőnk menetoszlopjának hossza megfelelő, ami sokkal biztonságosabb vonulást eredményez.

Fontos hangsúlyoznom, a fenti adatok illetve a végösszegek csupán hozzávetőleges számítás eredményei, hiszen egyedül a bérezésnél sok a változó, például Mátyás zsoldosai a király apja idejében lehet hogy kevesebb zsoldot kaptak volna. Emelné a végösszeget az is, ha a parancsnoki lánc tagjainak magasabb zsoldját, vagy a haddal tartó mesteremberek (puskaművesek, kocsisok) bérét⁵⁸ is belekalkulálnánk. Hozzávetőleges tehát a végeredmény, arra azonban mindenképpen megfelelő, hogy lássuk: lehetetlen a korabeli forrásokban szereplő több tízezres létszámú haderőt élelmezni ellenséges területen.

⁵⁷ VESZPRÉMY (2013), 199.

⁵⁸ Egy vélhetően a XV. század közepén kelt bártfai szabályzat szerint a kompániával tartó puskaműves ugyanannyit – 3 frt – kapott egy hónapra mint a kapitány, a kocsisok fizetése pedig fuvarfüggő volt, de így is előfordult, hogy jobban kerestek, mint a közgyalogok. SEGEŠ (2005), 249-250.

A BALKÁN-FÉLSZIGET ÚTHÁLÓZATA A XV. SZÁZADBAN

A szóban forgó terület infrastruktúrája már a Római Birodalom fennállása idején jól működött, és mivel a térségben sokszor csak a folyók mentén lehetséges bármiféle közlekedés, az úthálózatot is ehhez igazították.⁵⁹ A Balkán-hegységben és a Keleti-, ill. a Déli-Kárpátokban, már az ókorban is zajló bányászati tevékenység miatt (is) igen jó minőségű kövezett utak épültek, melyek – főleg ha főútvonalról volt szó – sok esetben a középkorban is használatban maradtak.⁶⁰ Korszakunkban tehát az útvonalak fekvése több-kevesebb bizonyossággal rekonstruálható.

Több meghatározó jelentőségű (kövezett) főútvonal húzódott a Balkán-félsziget északi felében, melyek Naissus-nál (a mai Niš) „találkoztak”. Természetesen a felvázoltnál sokkal sűrűbb lehetett az úthálózat, azonban mivel ezek regionális jelentőségűek voltak, nem tudni bizonyosan, hogy meddig használták őket. Ennélfogva pedig korlátozottan támaszkodhatunk rájuk egy ilyen kutatásnál. Az egyik útvonal a félsziget északi „határa” mentén húzódott, északi irányból közelítve meg a mai Orsovát, majd a Duna vonalát követve Bononiánál (a mai Vidin) „lépett át” annak jobb partjára. A helység ilyen szempontból fontos keresztutak találkozásánál feküdt, hiszen a Timok folyót délnyugati irányban követve Naissus-t lehetett elérni egy kövezett úton keresztül, míg a folyó vonalát követve a Duna-deltát. Feltételezhetően létezett egy kövezett útvonal, mely ezt a dunai utat keresztezte észak-déli irányban, pontos fekvése azonban nem állapítható meg teljes bizonyossággal, pusztán annyi, hogy az Olt mentén ereszkedett le, majd annak torkolatvidékén a Dunát átlépve déli irányban Trimontium (a mai Plovdiv) felé haladt. Valószínűsíthető, hogy mindkét fent említett út kellően távol esett a Duna, az Olt, illetve az érintett mellékfolyók árterületeitől, így csapadékos évszakokban is járható lehetett.⁶¹

Egy Naissus-ból kiinduló másik ág a vizsgált terület nyugati felében húzódott a Vardar folyó mentén, és lényegében az említett várost kötötte össze a mai Szkopjén keresztül Thessalonikével (ma: Saloniki). Ezen a ponton újra kettéágazott Athén, ill. a tengerparton haladva Ainos (mai nevén Einos) felé. Az útvonal pontos fekvése csak a Vardar felső folyásától lefelé határozható meg teljes bizonyossággal.⁶² A Naissus és a mai Szkopje közötti útszakasz fekvése bizonytalan; valószínűleg valamelyik kisebb mellékfolyó völgyében

⁵⁹ V. A. FINE (1991), 2-3.

⁶⁰ REYNOLDS (1961), 15-16.

⁶¹ J. A. TALBERT (2000), 21-22., 49.

⁶² FINE (1991), 3.

lehetett. Minőségét tekintve a Vardar-menti út jó eséllyel használható volt a csapadékosabb időszakokban is, hiszen kőburkolat fedte, azonban a már említett bizonytalan fekvésű szakaszon elképzelhető, hogy télen/esőzések idején nehezebb, vagy teljesen lehetetlen volt a haladás.⁶³

Egy további – jelen kutatás szempontjából talán legfontosabb – főútvonal a Kárpát-medence déli szélén, a Duna jobb partján haladt Singidunumon (középkori magyar nevén Nándorfehérvár, a mai Belgrád) át a Morava folyó torkolatáig. Itt dél felé kanyarodott és déli irányba a folyón felfelé folytatódott annak jobb partján maradván. Naissus-hoz érve a Nišava mentén érte el Serdica-t (középkori neve: Sredec, a mai Szófia) majd ugyanígy délkeleti irányban továbbmenve a Marica mentén ereszkedett lefelé Trimontiumig, ahonnan a további haladási irány bizonytalan. Tény, hogy a település fontos útkereszteződés mellett feküdt. Az egyik út a már említett Duna-menti utat kötötte össze az Iszker mentén a jelen bekezdésben tárgyalttal. Egy másik a Marica északi partjára átkelve északkeleti irányban folytatódott egészen a Fekete-tenger partjáig. Ott dél felé kanyarodott és a tengerpart vonalát követve érte el Constantinopolis-t (a középkori Konstantinápoly, a mai Isztambul). A harmadik útvonal Trimontiumtól valamivel keletre ágazott el, és a Marica folyót egészen égei-tengeri torkolatáig követte Einos kikötővárosig, ahol ez is kettéágazott. Nyugat felé Thessalonikével kötötte össze a várost, míg kelet felé Perintus kikötővárossal, majd azon túl Constantinopolissal.⁶⁴ Trimontiumtól keletre ezeknek az utaknak az állapota/minősége erősen kérdéses. Az északi és keleti irányba vivő utak mocsaras vidéken vezethettek, lévén a Marica ezen szakaszába (is) több mellékfolyó torkollik, sőt a Trimontium és Hadrianopolis (a mai Edirne) közötti szakaszra ugyanez érvényes. Annak ellenére, hogy már a Római Birodalom fennállása idején is „birodalmi” jelentőségű volt, a csapadékos időszakok igenis komoly gondot okozhattak Balkán-szerte – ez a helyzet volt jellemző a 15. sz. derekára is.⁶⁵

Hadrianopolis és a tenger között a Marica jobb partján fekvő út probléma-mentesebb haladást biztosíthatott egész évben. Annak ellenére, hogy az utóbb vázolt volt a rövidebb út Constantinopolis-ba, ezen haladva is nagy kerülőt tett az utazó. Létezhetett egy rövidebb út is, mely Hadrianopolis-t a mai Lüleburgason át kötötte össze Perinthussal, mivel azonban már a római korban is csupán regionális jelentőséggel bírt, nagyon nehéz megmondani, hogy ebből mi maradt meg az 1440-es évekre. Ha létezett is még ez az út, egy hadsereg számára nem lehetett biztos pont, ugyanis a Hadrianopolistól délkeletre eső régióban számos mellékfolyó

⁶³ J. A. TALBERT (2000), 21., 49-51.

⁶⁴ J. A. TALBERT (2000), 21-22., 51., FINE (1991), 3.

⁶⁵ REYNOLDS (1961), 7.

folyik, aminek köszönhetően ez a vidék is igen vizenyős lehetett az év bizonyos időszakában.⁶⁶

A fentiekben vázol főbb úthálózat a középkorban is használatban maradtak. Kereskedelmi jelentőségük mellett hadiutaknak is minősültek egyben (nem csak az állapotuk de rendeltetésük is megőrződött), melyet mi sem bizonyít jobban, hogy a Szentföldre vezető kereszteshadjáratok vezetői – ha szárazföldi út mellett döntöttek - rendre erre vezették csapataikat. Mint ilyen, ezen útvonalak többé-kevésbé pontos ismerete, – de a főbb utaké szinte biztosan – a kezdetektől fogva részét képezte a magyar katonai emlékezetnek is. A királyi (illetve azelőtt a kalandozó) csapatok az Árpádok, Anjouk és a „vegyesházi” királyok idején is folyamatosan használták többek között a Morava menti, ill. az ún. Vidini-Bulgárián át vezető irányokat is.⁶⁷

Az, hogy ismert volt előttük az utak fekvése és minősége is, annál is inkább biztosra vehető, mivel a térségben a XIV. század vége óta jelen voltak a ferences szerzetesek obszerváns ágának – magyarul „cseribarátoknak” nevezett – tagjai. Egészen az 1400-as évek elejétől ott voltak a hadjáratokra induló hadseregekben is, mint tábori papok.⁶⁸ Ez alól nem jelentett kivételt a tanulmány tárgyát képező két hadjárat sem, melyet – legalábbis az utóbbi esetében – Túróci is alátámaszt krónikájában: „*Mondják, hogy ottveszett az említett Julianus bíboros úr és sok más szerzetes, különösen a cseribarátok rendjéből.*”⁶⁹

⁶⁶ J. A. TALBERT (2000), 51-52.

⁶⁷ Akár defenzív jellegű háborúról volt szó (mint pl. 1127-ben, mikor II. István csapatai Nándorfehérvár ostroma mellett feldúlták Nist és Szófiát), akár offenzívéről (lásd: 1261 – István herceg csapatai Vidin alatti győzelmük után egészen az Iszker folyóig vonulnak), tetten érhető a jobb-rosszabb helyismeret. KRISTÓ (1986), 137.

⁶⁸ KARÁCSONYI (1922), 311-312., 321-322.

⁶⁹ TÚRÓCI (1957), 52.

A KERESZTÉNY CSAPATOK ÚTVONALA 1443-BAN ÉS 1444-BEN

Miután körbejártuk a középkori hadsereglétszámok problémakörét, és a források alapján rekonstruáltuk a Balkán-félsziget főbb útvonalait, megpróbáljuk megválaszolni azt a kérdést, hogy a fentiekben leírtak a hadtápról és logisztikáról valóban megállhatták-e a helyüket az adott körülmények között, és ha igen, mekkora sereget lehetett élelmezni ellenséges területen. A keresztény csapatok útleírásánál John Jefferson ill. Doberdoi Bánlaky József munkáira támaszkodtunk.⁷⁰ A szerzők véleménye a dátumoknál eltérést mutat, mivel azonban Jefferson modern kori tanulmányokat is felhasznált, nem csak az egykorú krónikásokra, az egyes helyekhez rendelt időpontok kapcsán neki kell igazat adnunk.⁷¹

A HOSSZÚ HADJÁRAT

A fennmaradt források alapján az 1443/1444-es hosszú hadjárat Ulászló magyar és lengyel király 1444 szeptember 5-e utáni indulásával kezdődött. Budát elhagyva végigvonult a Duna bal partján Futakon (a mai Futog) és Péterváradon (a mai Petrovaradin) keresztül, majd szeptember 28-án kelt át a folyón Szalánkeménél (a mai Stari Slankamen), ahol október 11-ig, tehát majd két hétig maradt. Azért volt szükség a hosszabb megállóra, mert Hunyadi és Branković csapatait Nándorfehérvárra várták, ami Szalánkeméntől 2-3 napi járóföldre fekszik.⁷² Miután az említett csapatok csatlakoztak a királyhoz, átkeltek a Morava folyón, és a régi hadiúton tartottak dél felé. Ulászló itineráriuma szerint egy Šavac nevű település közelében, melyet október 31-én értek el, újabb hosszabb megálló következett. Ennek oka tulajdonképpen egy előkelő török fogoly vallomása volt. A fogoly tagja volt annak a török felderítő különítménynek, amit a királyi csapatoknak sikerült megugrasztani, őt pedig élve elfogni. Vallomásából kiderült, hogy a Pirotnban tartózkodó Kászim pasa már korábban jelentette a helyzetet a szultánnak, és erősítést kért, mely már úton is volt a keresztény haderő felé. Három hadoszlopról szóltak a jelentések (aztán egy negyediket is sikerült felfedezni), nem is olyan messze. Ekkor az a döntés született, hogy a vajda vezetésével egy kizárólag

⁷⁰ Amennyiben az adott helységnek van történelmi magyar elnevezése, abban az esetben azt használjuk.

⁷¹ Jefferson felhasznált egy lengyel nyelvű tanulmányt is, ami Jagelló Ulászló király itineráriumát is megadja.

JEFFERSON (2012) 323. – 102. lábjegyzet

⁷² JEFFERSON (2012), 324.

lovasokból álló nagyobb különítményt küldenek előre, hogy megakadályozzák az ellenséges csapattestek egyesülését.

A Hunyadi János vezette kontingenst felállították, mely legkésőbb november 1-je körül már Nisszánál (a mai Niš akkori magyar megnevezése) volt,⁷³ amit, hogy ne szolgálhasson az ellenfél bázisául, felégették.⁷⁴ Ez után következett a különítmény számára néhány mozgalmas nap, ami alatt sikerült az első három török hadoszlopot szétszórni. Először Malča térségében került sor ütközetre Nisszától keleti irányban mintegy 10 km-re, ahol Izsák béget sikerült legyőzni és csapatait széttúzni. Ezen a ponton túl nincs egyezés Jefferson és Bánlaky leírása között az események további lefolyását illetően. Mindketten elfogadták azt amit Hunyadi írt egy Újlakinak küldött levelében: nevezetesen, hogy három kontingenst szórt szét.⁷⁵ A vélemények abban különböznek, hogy ezeket a kontingenseket végül együtt, vagy külön-külön győzte le a későbbi kormányzó. Bánlaky szerint még három győzelemre került sor; az első „a szófiai főútvonalon” történt, és egy bizonyos *novus basa* szenvedte el, a második a Leskovac melletti ütközet eredménye Turachán felett, míg a harmadik vereséget Alekšinactól nyugatra arra a hadoszlopra mérte, amelyik Kászim vezetésével Nisszán keresztülvonulva a főserég tábora felé tartott.⁷⁶ Kevés a valószínűsége annak, hogy ezekre a harci cselekményekre mindössze egy-két nap leforgása alatt került sor, sokkal valószínűbb, hogy három, esetleg négy nap alatt zajlottak le. Függetlenül attól mennyi idő alatt történt mindez, az események kivételes parancsnoki képességekre utalnak.⁷⁷

Jefferson ezzel szemben azt írta, hogy Izsák veresége után Turachán és Kászim is kitért az ütközet elől, és mindketten csatlakoztak egy negyedik (Evrenosz és Szinán bégek vezette) oszlophoz. Ennek eredetileg az volt célja, hogy a királyi kontingenst felszámolja, és végül ezt sikerült legyőzni Alekšinac térségében.⁷⁸ Akármelyik verzió a valós, a lényegen nem változtat; Hunyadi visszatért Alekšinac közelébe, ahová november 7-8-a táján a főserég is megérkezett.⁷⁹

⁷³ JEFFERSON (2012), 327.

⁷⁴ BÁNLAKY (1936), 81.

⁷⁵ JEFFERSON (2012), 326. – 112. lábjegyzet, BÁNLAKY (1936), 83. – 239. lábjegyzet

⁷⁶ BÁNLAKY (1936), 82-83.

⁷⁷ Jelen tanulmánynak nem célja bemutatni a korabeli stratégiai gondolkodást, de tanulságosnak tartjuk röviden elemezni a Nissza környéki eseménysort. A szultán ill. vezéreinek azon kísérlete, hogy gyors mozgású csapatokkal szigeteljék el Hunyadi kontingensét a főerőktől, miközben egy negyedik hadoszloppal a királyi csapatokon próbálnak meg rajtaütni, rendkívüli képességekre vall, még akkor is, ha mindennek csupán az időnyerés volt a célja. JEFFERSON (2012), 326-327.

Hasonlóan figyelemre méltó az, ahogy Hunyadi a helyzetet időben felismerve megakadályozta a csapatok egyesülését, és hátba támadta a főerőket veszélyeztető török hadoszlopot. Ezek alapján megállapítható, hogy mind Murád, mind Hunyadi kivételes parancsnoki képességekkel rendelkezett.

⁷⁸ JEFFERSON (2012), 328-332.

⁷⁹ Bánlaky szerint nem itt, hanem Nisszában volt a „találkozó”. (BÁNLAKY 1936), 83.

Nem sokat tartózkodott itt; november 9-e után⁸⁰ már indultak tovább a Kunovica-szoroson át Pirothba, majd a Dragomán-szoroson át Sredecbe (a mai Szófia). A sereg december első napjaiban érte el a várost, majd Nisszához hasonlóan ezt is fel égette.

Megközelítőleg akkor, amikor a kereszties sereg megérkezett Szófiába, Murád szultán elérte Filibe-t (a mai Plovdiv török neve), és rögtön hozzáfogott a védelem megszervezéséhez. A magyar királyi csapatok és a város között húzódó hegyvidéken való átkelésre a fő irányon kívül még két útvonal alkalmas, ha egy nagyobb seregről van szó. A legjobban járható út természetesen a régi római út volt, mely a Traianus-kapu nevű hegyszorosban vezetett. Az átkelés lehetséges Szófiától K-re a Zlatica és Topolnica folyókön át is, azonban az út rosszabb állapotban volt sőt kerülőt is jelentett. A harmadik lehetőség Ihtimantól D-re vezetett, mely szintúgy kitérő a Marica völgyébe, de nem akkora, mint a Zlaticán át vezető. A szultán mindhárom szorosba azonnal csapatokat küldött.

A keresztiesek, amikor értesültek az átkelők elfoglalásáról, haditanácsot tartottak, hogy mérlegeljék a lehetőségeket. Elképzelhető, hogy Hunyadi javaslatára született az a döntés, miszerint a három átjáróból kettő ellen intézzenek támadást, mégpedig Traianus kapuja ellen, illetve a Zlatica/Topolnica völgyén át, oly módon, hogy a fő támadás iránya az utóbbi legyen.⁸¹ December 12-én érték el a főerők a Topolnica völgyét, ahol három napon át próbálkoztak sikertelenül az áttöréssel. A harmadik nap végén a sereg vezetése úgy döntött, hogy nincs értelme tovább próbálkozni. A visszavonulást éjszaka kezdték meg és szervezeten hajtották végre, utóvéddel folyamatosan fedezve a fősereg hátát. Visszafelé a kereszties sereg változtatott az útirányon, egy Szófiától D-re nyíló mellékvölgyön át indultak vissza Nissza felé. A hazaúton többször beérték a keresztieseket Murád csapatai, de a már említett utóvéd minden támadást visszavert. Az Ulászló és Hunyadi vezette kereszties haderő 1444 január 23-án Nándorfehérvárat elérve újra biztonságos területre ért.

Ami a tanulmány fő kérdését illeti – hányan vettek részt a hosszú hadjáraton – megbízható és konkrét primer források hiányában biztosat mondani nem tudunk. Vannak azonban árulkodó „nyomok” melyek segítségével lehetséges egy hozzávetőleges szám megadása.

Az egyik ilyen a nyár végi indulás, ami szokatlan annak fényében, hogy szervezett hadjáratot a középkorban a tavasztól ősziig terjedő időszakban indítottak, hiszen az időjárás

⁸⁰ JEFFERSON (2012), 333.

⁸¹ A manőver katonai megnevezése a „közvetett megközelítés”. Bővebben lásd: LIDDELL HART (2002), 24.

ekkor a legalkalmasabb. Magyarázatként szokás felhozni az elnyúló tárgyalásokat a László-párttal, és/vagy azt, hogy a meglepetés erejét akarták felhasználni az Oszmán Birodalommal szemben.⁸² Kétségkívül ezek is indokolhatták a késedelmet, azonban meglátásunk szerint azért is indultak későn a hadjáratra, mert a szervezők meg akarták várni a betakarítás végét,⁸³ hogy a hadra fogható férfiak jó része, mely földművelésből élt, szintén csatlakozni tudjon.⁸⁴ Fontos volt a várakozás azért is, hogy minél több élelmiszert tudjanak magukkal vinni, hiszen bizonyosan elhúzódoó hadjáratra készültek mélyen az ellenséges terület szívében.

Igencsak árulkodó továbbá az egyes városok/helységek elérése között eltelt idő. Buda megközelítőleg 345 km-re van Szalánkeméntől, amit nagyjából 20 nap alatt tett meg a főssereg. A Szalánkemén és Šavac közti kb. 160 km-t szintén 20 nap alatt, az Alekšinc⁸⁵ – Sredec távolság megtételéhez, mely valamivel több mint 210 km, hasonlóan 20-22 napra volt szükség.⁸⁶ Itt eltöltött pihenőjük után lelassult az előrenyomulás, hiszen nagyjából egy hét alatt jutottak el a Topolnica völgyéig, ami nem több, mint 80 km. A fentiekből kiderül, hogy miután Nándorfehérvárat elhagyva ellenséges területre ért, a sereg haladása jelentősen lelassult; ugyanannyi idő alatt a korábbi távolság felét tették meg. A fentiekből következik, hogy minimum 20 napra elegendő élelmiszer készlettel kellett tehát, hogy rendelkezzenek, hiszen látatlanban nem bízhattak abban, hogy a következő „állomáson” a helyiektől mindent be tudnak majd szerezni. (A vajda vezette kontingens útja logisztikai szempontból irreleváns.) Szerencsájukra Hunyadi már idézett levele szerint azonban pontosan ez történt: *„Eleségnek is bőviben vagyunk, a szekereinken magunkkal hozott készleteinkhez még hozzá sem nyúltunk, mert a környékeliek vásárra hoznak mindent.”*⁸⁷ Valószínűnek tartjuk, hogy a király vezette főssereg a Hunyadi-féle összecsapások ideje alatt is folyamatosan vonult előre, hiszen az egy helyben maradás élelmezés-biztosítás szempontjából veszélyes lett volna. Ulászló és kísérete ettől függetlenül megengedhette magának a több napi egy helyben tartózkodást, hiszen egy kisebb lovass csapat könnyedén beérhette a menetoszlopot. Okkal feltételezzük azt is, hogy a különítmény kiküldésének nem csak a katonai fölény biztosítása volt a célja, hanem annak megakadályozása is, hogy a szultáni csapatok begyűjtsék/megsemmisítsék a térség élelmiszer

⁸² Bár a szerencsén múlt, de a hosszú és enyhe ősznek köszönhetően a meglepetés erejét a lehető legjobban ki tudták használni. *„Az időjárás pedig olyan, hogy jobbat nem is kívánhatunk.”* Hunyadi Újlakinak küldött levele a Nissza környéki harcok után. BÁNLAKY (1936), 84. – 239. lábjegyzet

⁸³ Legalábbis az ország déli felében.

⁸⁴ Szándékosan nem a jobbágy kifejezést használtuk ezekre a férfiakra, hiszen elszegényedett nemesekre is igaz lehetett a leírás.

⁸⁵ Šavac és Alekšinc egymáshoz nagyon közel fekszik. A kontingenssel visszatérő Hunyadi itt találkozott a főssereggel.

⁸⁶ Akár Jefferson, akár Bánlaky leírásából indulunk ki, ennyi nap telt el amíg elérték a következő nagyobb várost.

⁸⁷ BÁNLAKY (1936), 84. – 239. lábjegyzet

– és, ha lehetséges – ivóvíz forrásait. Az útjuk utolsó szakaszán szembetűnő az oszlop vonulásának lelassulása: naponta alig tehettek meg több, mint 10 km-t. Ennek legvalószínűbb magyarázata az, hogy egyre nagyobb területet kellett bejárni a szükséges élelmiszert megszerzendő.

A kereszties sereg több napos pihenőinek helyszínei – Aleksinac, Nissza, Pirot, Sredec – stratégiai szempontból kiemelkedő fontosságúak voltak nem csak azért, mert fontos csomópontoknak számítottak, hanem mert ezeknek a városoknak igen nagy volt az eltartó képessége. A feljebb említett bekerítési kísérletre is azért kerülhetett sor éppen Nišnél, mert ez a város volt a legközelebb a kereszties haderőhöz, a szultáni csapatoknak pedig nem volt vesztegetni való idejük. A hazaúton választott kitérő is részben hadsereg-élelmezési okoknak tudható be. Az odaút utolsó szakaszán több napot töltöttek el a csapatok, tehát a térség élelmiszer-tartalékait is sokkal jobban felélték. Ezen felül a cél az üldöző csapatok elbizonytalanítása is lehetett; ha a török erők nem tudták, hogy a keresztiesek pontosan merre terveznek visszavonulni, kisebb eséllyel tudtak eléjük vágni.

Megközelítőleg hány harcolót számlált tehát a Hunyadi János vezette keresztény hadsereg? Kiinduló pont az ország katonai potenciálja, amivel fentebb *'A Magyar Királyság katonai potenciálja a középkorban'* c. alfejezetben már foglalkoztunk, és maximum 58 000 fős létszámot fogadtunk el, mely az egész országra érvényes adat igen változékony harcértékkel.⁸⁸ Ennek csupán töredéke lehetett ott a Balkánon, melynek több oka van: nem hirdethették ki a nemesi felkelést, a László-párt által felügyelt területekről sem valószínű, hogy sokan vállalkoztak volna a hadjáratra, továbbá az erdélyi, délvidéki területek várait sem lehetett helyőrségek nélkül hagyni. Itt tartjuk fontosnak megjegyezni, hogy az említett déli határszakasz védelmét ellátó csapatok tekintélyes része azonban mindkét hadjáratban elkísérhette Hunyadi, aki betöltött pozícióinak köszönhetően, nem csak a vajdai csapatok, de a szörényi bánság, és a temesi ispánság haderejével is rendelkezett.⁸⁹ Hogy szám szerint mekkora erőt képviseltek ezek a csapatok, arról sajnos nem maradt fenn konkrét adat. A főerők létszámát illetően pontosabb számot tudnánk megadni, ha ismernénk a seregen belüli lovas-gyalogos arányt, de sajnos nem ismerjük. Azt azonban tudjuk, hogy a Nissza környékén véghez vitt katonai bravúrok csak egy ütőképes lovascsapattal sikerülhettek, ami a főereg teljes lovasságának legnagyobb részét jelenthette. Ez azonban semmiképp nem lehetett 12 000

⁸⁸ Dolgozatunknak nem ez a központi témája. Fontos hangsúlyoznunk, hogy a témában jártas történészek eredményeit használtuk fel, és a célja csak és kizárólag egy maximális felső határ hozzávetőleges meghúzása.

⁸⁹ PÁLÓSFALVI (2001), 48.

Hunyadi a fent említett csapatok erejét már a korábbi években is rendkívül hatékonyan használta ki – igaz defenzív szerepkörben. Bővebben lásd: PÁLÓSFALVI (2001), 43-54.

fős, mint ahogy azt a krónikások lejegyzik, hiszen, ha minden lovasnak csak egy váltás-lova is volt, akkor is 24 000 hátast kellett volna etetni, ami lehetetlen. Lényeges támpont az is, hogy egy betanított harci ló nagyon értékes volt, mindegy hogy nehéz csataménről, vagy a kíséret csapatai által megült könnyű hátasokról van-e szó. Arról nem is szólva, hogy minél kisebb a csapat annál gyorsabb, márpedig ezeket a sikereket 3-4 nap alatt produkálta a társvajda.

Ami a gyalogok arányát illeti a főszeregen belül, egy lovasra legalább 4-5 kellett hogy jusson, ellenkező esetben nem lett volna szükség nagyszámú szállítójárműre, hiszen a hátasokra fel lehetett volna málházni a teljes felszerelés legnagyobb részét.⁹⁰ A vonuló hadoszlop hosszát is figyelembe kell vennünk, hiszen minél hosszabb, annál könnyebben szétszakadozik, ami rendkívül veszélyes, mivel kiszolgáltatottá teszi önmagát. Mindazonáltal nem szükséges minden harcolónak az úton haladni; a lovasság – főleg száraz időben – a gyalogok és a málha alkotta főoszlop mellett is menetelhetett.

A fent leírtak mindenképpen fontos befolyásoló tényezők, a keresett válaszhoz azonban önmagukban nem visznek közelebb. Közismert tény azonban, hogy összetételét tekintve ez a haderő nem csupán bandériális csapatokat, hanem nagy számú zsoldost is magába foglalt. Hiszen jelen volt egy népes cseh zsoldoscsapat Jan Čapek vezetésével,⁹¹ ill. egy minimum néhány száz fős lengyel kontingens is. Hogyha a forrásokban szereplő 600 szekérnek csak a tizede, vagyis 60 szekér volt jelen, már az is legalább 720 harcolót jelentett.⁹² A 60 szekér jelenléte felmerült már egy XIX. század végi cseh tanulmányban is, melyben a szerző – Hermenegild Jireček – azt írta, hogy Ulászlónak hat „egységnyi” szekere volt: „... *měl král Vladislav šest set bojovných vozův...*“.⁹³ A huszita zsoldos hadseregekben pedig egy „egység” (‘set’) tíz hadiszekeret foglalt magába.⁹⁴ Elég valószínű hogy az összlétszámból a királyi udvar, ill. a hadsereg vezetése csupán a bandériumok élelmezéséről kellett, hogy gondoskodjon;⁹⁵ a szabad csapatok, paraszti felkelők és a zsoldosok magukat kellett, hogy ellássák.

Néhány ezer fős bandériális központi élelmezése még relatíve könnyedén megoldható volt, hiszen 4000 férfi élelmiszerszükséglete 20 napra kb. 120 t. Mivel egy gyalog 15 kg-nyi élelmiszert elbír, ami 4000 fő esetében 60 t-nyi teherbírást jelent, a szekerekre így csupán 60 t

⁹⁰ A teherbíráshoz vonatkozó adatokat lásd: 41. lábjegyzet.

⁹¹ „...*iste serenissimus dominus rex omnino asserit se iturum ad hoc passagium, solum expectatur certa pecunia ventura a Johanne wayvoda pro stipendio Chapchonis et suorum pedestrium, qui debent conducere thabor currum.*“ SZÉKELY (1919-1921), 37. – 4. lábjegyzet

⁹² Lásd: 46. lábjegyzet

⁹³ JIREČEK (1859), 157.

⁹⁴ ĐURDÍK (1953), 117-118.

⁹⁵ KUBINYI (2007), 42-43.

élelmiszer marad, ami nagyjából 40 szekérrel megoldható volt.⁹⁶ Mivel azonban a banderiális csapatok egy része is lovas kellett, hogy legyen, a szekerekre jutó teher is csökkent, mivel a lovakra igen nagy mennyiségű málha szíjazható fel.⁹⁷ Arról nem is szólva, hogy nagy számú vágóállatot is hajthattak magukkal, melyek etetése az állandó összefüggő hótakaró megjelenéséig helyben megoldható. Ez a csapat, mely – fontos hangsúlyoznunk – a fő seregnek csupán csak egy része lehetett – nagyjából 1 km hosszan nyúlna el, amennyiben Veszprémy menetoszlopra vonatkozó adatait elfogadjuk.

Ha a banderiális csapatok létszámhoz még hozzáadjuk a zsoldosokat, valamint a lengyeleket, akkor ez a szám akár 3-4000 harcolóval is bővíthet. Ami a Balkánon csatlakozó szabadcsapatokat illeti, szintén csatlakozhattak néhány ezren – pontos számukat valószínű, hogy a keresztény haderő vezetése sem tudta. Az ún. paraszti felkelők száma véleményünk szerint nem lehetett túl nagy, hiszen túlélési esélyeik rendes felszerelés, ellátás és ló hiányában igen rosszak lehettek.

Összességében tehát úgy véljük, hogy az 1443-ban a Balkán-félszigeten harcoló reguláris sereg létszáma legalább 7-8 000 fő, vagy több lehetett a szabadcsapatok nélkül. Utóbbiak harcértéke egy nyílt csatában kifejezetten kicsi volt, azonban az ellenséges felderítést, ill. a csapatösszevonásokat kiválóan akadályozhatták. A reguláris⁹⁸ csapatok létszámát illetően azért is tartjuk kétségesnek, hogy a 10 000 főt túllépte volna, mert az egyes harcolóktól, ill. lovaiktól származó nagy mennyiségű „végtermék” potenciális fertőzésforrás volt.

AZ 1444-ES HADJÁRAT

A hosszú hadjárat nagy sikere miatt a következő évben újabb hadjárat indítását szorgalmazta a pápai udvar. Mivel a szervezés körüli nehézségek – mint a hajóhad, vagy a szegedi eskü – nem képezik a tanulmány tárgyát, csupán az 1444-ben a keresztések által követett útvonal leírására, illetve annak rövid elemzésére szorítkozunk.⁹⁹ Az eltérés Jefferson

⁹⁶ Nagy valószínűséggel a sószállító szekerekhez hasonló járművek voltak, melyeknek az átlagos teherbírása 2 t körül mozgott. ORTUTAY (1981), 463.

⁹⁷ Lásd: 41. lábjegyzet.

⁹⁸ A 'reguláris' kifejezés alatt nem a modern értelemben vett jelentését, hanem a gyakran katonáskodó férfiak csoportját értjük.

⁹⁹ Az 1444 nyarán lefolytatott diplomáciai manőverezést, illetve ahogy Engel Pál nevezte: „a történelem egyik legkétesebb diplomáciai lépésének” körülményeit részletesebben lásd: ENGEL (1984), 77-96.

és Bánlaky leírása között itt mindössze annyi, hogy az egyes helységek elérésének időpontját az utóbbi 2-3 nappal korábbra datálta.

1444-ben Ulászló újfent viszonylag későn, szeptember első napjaiban indult el a hadjáratra (ezúttal Szegedről).¹⁰⁰ Az ország déli határát, a mai Orsova környékén szeptember 20-a táján érték el, ahol több napig vesztegeltek. A megtorpanás oka részben az volt, hogy a túlsópartot török helyőrség védte, és a sereget kísérő szekerek számára sem volt itt lehetséges az átkelés. Négy nappal később¹⁰¹ Szörényvárnál (ma: Turnu Severin) keltek át a Dunán a csapatok, majd a Timok folyó túloldalán immár ellenséges területen átvonulva érték el Bodonyt (a mai Viddin) valamikor szeptember 26. és 29. között. A város teljes bevételével nem vesződtek, „megelégedtek” a külvárosok felgyújtásával és kifosztásával, csakúgy mint Nikápolynál (a mai Nikopol), ahová legkésőbb október 19-éig meg kellett, hogy érkezzenek. A találkozó a többi seregrésszel, Hunyadi és Vlad havasalföldi vajda csapataival itt volt megbeszélve,¹⁰² majd miután az említett csapatok megérkeztek, haditanács tartatott a hadjárat további részleteiről. A hadsereg végleges létszáma egyébként lényegesen kisebb lehetett, mint az előző évben, ami – mint látni fogjuk – megpecsételte a vállalkozás végkimenetelét.

A tanácskozás során sokan kételyeiknek adtak hangot a hadjárat sikerét illetően, de végül a folytatás mellett döntöttek. A terv az volt, hogy a Balkán-hegységen ezúttal északi irányból próbálnak áttörni, amennyiben lehetséges, a Sipka-szoroson át.¹⁰³ Azonban akárcsak az előző évben, Murád most is rövid időn belül csapatokkal erősítette meg a szorosokat, sőt a szorosok előtti erődök helyőrségét is. A királyi seregben ennek lehetősége már a nikápolyi haditanácsban felmerült, de azon a ponton már nem fordulhattak vissza, így kénytelenek voltak kitérőszakolni az áttörést. Ehhez Timovot (ma: Veliko Tarnovo) kellett volna elfoglalni, ez azonban nem sikerült, így a sereg tovább vonult kelet felé, így október 26-29 között már Šumla (a mai Sumen) előtt álltak. Az erősséget menetből, egyetlen rohammal próbálták bevenni; sikertelenül, így pár napi ostrom után felhagytak a próbálkozással. A šumlai ostrom és a hadjárat lezárását jelentő várnai csata között eltelt kevesebb, mint egy hét alatt egy sor áttörési kísérletre került sor a Balkán-hegység hágóiban a mai Novi Pazarnál, Provadijánál, Petrichiánál, de végül mindegyiket visszaverték a török helyőrségek. November első napjaira már világossá vált, hogy az egyetlen cél, és az utolsó remény is egyben az lehet, hogy elérik a

¹⁰⁰ BÁNLAKY (1936), 107.

¹⁰¹ Jefferson véleménye, hogy szept. 22-én, Bánlaky szerint 24-én hajtották végre az átkelést. JEFFERSON (2012), 428. BÁNLAKY (1936), 108.

¹⁰² BÁNLAKY (1936), 109.

¹⁰³ Újabb eltérés a két szerző között, hogy míg Bánlaky meggyőződése szerint már Nikápolyban eldőlt, hogy a célpont a tengerpart lesz és nem Edirne, addig Jefferson arra a következtetésre jutott, hogy a tervet a sikertelen átkelések következtében változtatták meg. JEFFERSON (2012), 446. BÁNLAKY (1936), 110.

tengerpartot, ahol a keresztény hajóhad felveszi és hazaszállítja őket. A célt nem sikerült elérni; mint ismeretes Várnánál Murád csapatai feltartóztatták és 1444. november 10-én szétszórták a keresztény haderőt. Szinte a teljes egyesített sereg „vezérkara” elesett a csatában. Aki megmenekült, mint pl. Hunyadi János vagy Branković, az a józan belátásnak és/vagy a szerencsének köszönhetette életét.

Az előző hadjáráthoz hasonlóan itt sem lehet pontosan megválaszolni azt a kérdést, hogy hány harcoló vett részt a hadjáratban, pusztán némely információ alapján lehet következtetni. Annyi bizonyos, hogy lényegesen kevesebben voltak, mint 1443-ban, amit egyértelműen alátámaszt a hadjárat során mindvégig tetten érhető sietség. Ez leginkább abban nyilvánult meg, hogy sehol nem vesződtek hosszú ideig egy-egy erőd vagy város ostromával, ami rendkívül veszélyes, mert minden hátrahagyott helyőrséggel nőtt a valószínűsége annak, hogy legkésőbb a visszaúton rajtaütésszerű támadásokkal fogják zaklatni a sereget. Ez a kockázat valószínűleg érvényét veszítette volna, ha sikerül még az ellenséges csapatösszevonások előtt áttörni Drinápoly (a mai Edirne) felé, vagy esetleg el is foglalni azt.

A sietségnek véleményünk szerint tehát két fő oka volt: a kis létszám, ill. a kedvezőtlen időjárási viszonyok, Valószínűleg 1444-ben a tél a szokott időben, november közepén/végén már beköszöntött, és elmaradt az előző évi hosszú ősz. Utóbbit alátámasztani látszik, hogy míg előző évben pl. Hunyadi levelezésében is sok utalás történik a kellemes őszi időjárásra, addig 1444-ben ezek elmaradnak.

1444-ben is megfigyelhető, hogy megközelítőleg 20-22 nap után tartott a keresztény haderő nagyobb pihenőt – legalábbis az első szakaszban. A Bodony – Nikápoly közötti 230 km körüli távot legfeljebb 20 nap alatt, a Nikápoly – Şumla 220 km-es távolságot pedig nagyjából egy hét alatt tették meg. Ez alatt az egy hét alatt egy rövid ostrom is lezajlott tehát a „tisztá menetidő” 5 nap lehetett, ami azt jelentené, hogy naponta 44 km-t meneteltek. Azonban ez túl gyors lett volna meglátásunk szerint a sereg gyalogosainak, fedezet nélkül hagyni őket pedig egyértelmű felelőtlenség. Jefferson szerint azonban előre küldtek a város alá egy 500 fős különítményt, hogy zárja azt körbe, azonban visszaverték a csapatot, ami aztán visszavonult a főereghez.¹⁰⁴ A Nikápoly-Şumla szakaszon a vonulási sebesség megállapításánál a problémát az jelenti, hogy nem tudni mikor ért az előreküldött csapat az erődítmény alá. Jefferson több keleti forrást is felhasználva részletesen taglalta az akciót, – az egyiktől még idézett is¹⁰⁵ – azonban úgy tűnik, a forrásokban sincs datálva, Bonfini például

¹⁰⁴ JEFFERSON (2012), 443-444.

¹⁰⁵ JEFFERSON (2012), 444. – 284. lábjegyzet.

nem is írt róla. Ennek a különítménynek a felállítása egyébként megmagyarázni látszik a fenti ellentmondást, hiszen a főerőknek így nem kellett a város alá vonulniuk; korábban kelet felé fordulhattak, ami több 10 km-rel rövidíti a távolságot. Az így maradó távolság pedig az alatt az öt napnyi „tisztá menetidő” alatt könnyebben teljesíthető, bár még ez a tempó is nagy sietségre vall.¹⁰⁶ A şumlai sikertelen ostrom, illetve Várna elérése között, ami nem sokkal több, mint 90 km, legfeljebb 14 nap telt el. Két hét alatt több további áttörési kísérlet is lezajlott, sikertelenül, melyek legalább egy napi megállót jelentettek. A keresztény haderő vonulási sebessége tehát jelentősen lelassult; naponta csupán 9-10 km-t menetelhetek.

Megbízható támpontunk a keresztény hadsereg létszámát illetően lényegében kettő van, mégpedig az egyik az, hogy kevesebben voltak, mint 1443-ban (hogy mennyivel, arról nincsenek híradások), míg a másik az, hogy ebben a haderőben is nagy számban voltak jelen – főleg cseh – zsoldosok, bandériumok és szabadcsapatok egyaránt. Bizonyos továbbá az is, hogy Ulászlót ezúttal is kísérték lengyel csapatok, hiszen Várnánál az öngyilkosnak bizonyuló rohamot is lengyel lovasaival hajtotta végre. Az összlétszám kapcsán végső soron pusztán találgatni lehet. Néhány ezer reguláris harcolóra mindenképpen szükség volt ahhoz, hogy a hadjárat ne váljon öngyilkos vállalkozássá. Ez a néhány ezres erő, mint láttuk, nélkülözni tudott egy megközelítőleg 500 fős csapatot Tirnovo előtt. Kijelenthetjük tehát, hogy a hadi vállalkozás első szakaszában a reguláris csapatok létszáma elképzelhető, hogy több, de legalább 5-6 000 harcolót kellett, hogy számláljon. Ez a létszám persze a szabadcsapatokat hozzáadva ezúttal is bővíthet néhány ezerrel, ezek azonban „csak” az ellenséges csapatmozgásokat tudták zavarni, nyílt összeütközésben kevésbé bizonyulhattak hasznosnak.

¹⁰⁶ Hiszen korábban 10 egynéhány km-t tettek meg egy nap alatt, de most valószínűleg többet kellett teljesíteni.

KONKLÚZIÓ

Jelen tanulmányunk vizsgálódásai alapján úgy véljük sikerült néhány dolgot megvilágítani az Oszmán Birodalom ellen 1443-ban és 1444-ben vezetett hadjáratok kapcsán. Először is kijelenthetjük, hogy a Balkán-félsziget északi részének úthálózata nem volt túl sűrű, legalábbis, ami a kövezett utakat illeti, de ahhoz elegendő volt, hogy nagyobb hadivállalkozásokra induló seregek élelmezését biztosítani lehessen.

Ezek a seregek, jóllehet igen komoly erőt képviseltek, nem számlálhattak több tízezer harcolót, ahogy azt a korabeli híradások sugallják. Nem feltétlenül az élelmezés szervezetlensége volt ennek a fő oka, (bár tény, hogy ennyi ember és ló élelmiszerszükségletét biztosítani is majdhogynem lehetetlen lett volna,) hanem sokkal inkább az, hogy egy ilyen nagyságrendű sereg menetoszlopa több tíz km-t tett volna ki. Ez az állításunk még akkor is érvényes, ha feltételezzük, hogy néhány egység – leginkább lovasok – a fősereggel párhuzamosan egy alternatív útvonalon haladt, és a fő menetoszlopot többségében gyalogok és a málha tették ki. Egy ilyen hosszúságú zárt alakzat azért is zárható ki teljes biztonsággal a szóban forgó két évben (is), azon túl, hogy rendkívül sebezhető, mert a hadjáratok során a naponta megtett táv igen ritkán haladta meg a 20 km-t, sőt sokszor a 10 km-t sem érte el. Megállapítható tehát, hogy a reguláris csapatok létszáma egyik évben sem lehetett több 10 000 fősnél. 1443-ban úgy 7-8 000-et tartunk elfogadhatónak, vagy valamivel többet, míg a következő évben legalább 5-6 000-et. Egy olyan haderő semlegesítése/felszámolása, mint az 1443-as, véleményünk szerint komolyabb kihívást jelenthetett az oszmán hadszervezet számára.¹⁰⁷ A XV. század közepén ugyanis a hadsereg jelentős részét könnyű fegyverzetű segédc csapatok tették ki, főleg a határvidékeken.¹⁰⁸

Úgy véljük számszerűen is sikerült bizonyítani, hogy e néhány ezer fő élelmezése minden bizonnyal megoldható lehetett, tehát a hadjáratok végkimenetele egyik esetben sem teljes mértékben a hadtáp sikertelenségén múltott. Ellenséges területen is be tudták szerezni a szükséges élelmiszert, egészen a Topolnica völgyéig, ahol a hideg mellett a Murád szultán által alkalmazott felperzselt föld taktika készítette visszavonulásra a csapatokat.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Ugyanez az egy évvel későbbi létszámról már nem mondható el.

¹⁰⁸ FODOR (2014), 421-422.

¹⁰⁹ Véleményünk szerint a hadjáratok sikertelen lezárásának nem kimondottan a Magyar Királyság gyenge katonai ereje az oka. A két hadjáratot megelőző évszázadokban ugyanis a Balkán-félszigetre vezetett seregek hadjáratai a Balkán-hegység lábánál rendre elakadnak/visszafordulnak. Elképzelhető tehát, hogy a magyar haderő 'actio-radius'-ának DK-i határa a Niš/Szófia – Tirnovo – Várna vonal lehetett. Ezt látszanak alátámasztani a II. István király illetve István herceg vezette hadjáratok (lásd: 67. lábjegyzet), de a szintén István

Nagyon fontos hangsúlyoznunk, hogy a központilag szervezett élelmezés valószínűleg csak a bandériumokra vonatkozott; a sereggel tartó zsoldosok fizetése ugyanis jó eséllyel az erre vonatkozó költségeket is tartalmazta, tehát a helyszínen kellett élelmet szerezniük, míg az útközben csatlakozó szabadcsapatok szintén magukat kellett, hogy ellássák. Az ún. paraszti felkelőkre – már amennyiben egyáltalán tényleg jelen voltak – szintén ez volt érvényes. Számos kérdés maradt megválaszolatlan a két hadivállalkozás kapcsán. Ezek közül talán a csapatok összetétele, ill. a rendelkezésre álló anyagi háttér az, ami a leginkább előrevinné a kutatásokat.

Az általunk elfogadhatónak tartott létszám-adatok igencsak különböznek az ezzel foglalkozó korábbi szakirodalomban olvashatóktól. Ennek minden bizonnyal az az oka, hogy a szóban forgó szerzők inkább az eseménytörténet minél pontosabb rekonstrukcióját, valamint az egyes események hatásainak vizsgálatát tartották fontosnak; a harcolók száma egy-egy háborúban sokkal kevésbé fontos problémakörnek minősülhetett. Meggyőződésünk szerint a jelen dolgozat vizsgálódása, ill. annak eredménye a két hadjárat kapcsán, kellőképpen rávilágít a középkori hadsereg-létszámok újragondolásának fontosságára.

Befejezve: 2015. január 5-én.

herceg által Szvensztlav Jakab ellen 1266-ban vezetett haderő is a sikerek ellenére Tirnovo-nál visszafordult. KRISTÓ (1986), 138.

Ami pedig Várnát illeti, az inkább kényszer szülte végpont volt, semmint tudatos úti cél.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Primer források

BONFINI, A.: A magyar történelem tizedei (ford.: KULCSÁR P., 1995). – Balassi Kiadó, Budapest.

TÚRÓCI J.: Magyar krónika (ford.: GERÉB L., 1957). – Magyar Helikon, Budapest.

Mátyás király levele Veronai Gáborhoz. – In: Mátyás és a humanizmus (szerk.: CSUKOVITS E., 2008), Osiris Kiadó, Budapest.

Szakirodalom

BÁNLAKY J. (1936): A magyar nemzet hadtörténelme 10. rész, I. – Grill Károly könyvkiadó vállalata, Budapest.

BOROSY A. (1992): Hadsereglétszámok a X-XIV. században – Hadtörténelmi Közlemények 4: 3-32.

CLAUSEWITZ, von C. (2013): A háborúról. – Zrínyi Kiadó, Budapest.

DURDÍK, J. (1953): Husitské vojenství. – Naše Vojsko, Praha.

ELEKES L. (1951): Hunyadi hadserege. – Magyar Történelmi Társulat, Budapest.

ENGEL P. (1984): A szegedi eskü és a váradi béke: Adalék az 1444. év eseménytörténetéhez. – In: Mályusz Elemér emlékkönyv. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 77-96.

FODOR P. (2014): Az oszmán hadszervezet a 15. század első felében. – In: „Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris”. Printart-Press Kft, Debrecen, pp. 418-435.

GROSZMANN M. (1911): Bártfa város 1418-1444-iki számadáskönyvei művelődéstörténeti szempontból. – Minerva Könyvnyomda, Budapest.

J. A. TALBERT, R. (2000): Barrington Atlas of the Greek and Roman World. (edited by) – Princeton University Press, New Jersey.

JEFFERSON, J. (2012): The Holy Wars of King Wladislas and Sultan Murad: The Ottoman-Christian Conflict from 1438-1444. – Brill Publishing, Boston.

- JIREČEK, H. (1859): Válečníci čeští XV. století – Časopis Musea Království Českého 1: 155-166.
- KARÁCSONYI J. (1922): Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig I. – A Magyar Tud. Akadémia kiadása, Budapest.
- KEEGAN, J. (2002): A hadviselés története. – Corvina Kiadó, Budapest.
- KUBINYI A. (1997): A Magyar Királyság népessége a 15. század végén. – In: Magyarország történeti demográfiája (896-1995): Millecentenáriumi előadások. Központi Statisztikai Hivatal Népszámlálási Főosztály, Budapest, pp. 93-110.
- KUBINYI A. (2007a): Logisztikai kérdések a Mohács előtti magyar hadszervezetben. – In: Nándorfehérvártól Mohácsig. Argumentum Kiadó, Budapest, pp. 33-49.
- KUBINYI A. (2007b): Hadszervezet a késő középkori Magyarországon. – In: Nándorfehérvártól Mohácsig. Argumentum Kiadó, Budapest, pp. 199-215.
- KRISTÓ Gy. (1986): Az Árpád-kor háborúi. – Zrínyi Kiadó, Budapest.
- LIDDELL HART, B. H. (2002): Stratégia. – Európa Könyvkiadó, Budapest.
- LIPTAI E. (1995): Magyarország hadtörténete I. (főszerk.) – Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest.
- NÓGRÁDY Á. (2008): Pozsonyi gyalogosok Mátyás seregében. – In: Rex invictissimus, Zrínyi Kiadó, Budapest, pp. 193-200.
- NÓGRÁDY Á. (2013): Éleskő ura és Macskakő zsoldosai. – In: A hadtáp volt maga a fegyver. Zrínyi Kiadó, Budapest, pp. 253-275.
- ORTUTAY Gy. (1981): Magyar Néprajzi Lexikon (főszerk.) – Akadémiai Kiadó, Budapest.
- PÁLOSFALVI T. (2001): Az 1442. márciusi török hadjárat – Történelmi Szemle 1-2: 43-54.
- PERJÉS G. (1963): Élelemellátás, logisztika és stratégia a vasutak elterjedése előtti kétszáz esztendőben – Hadtörténelmi közlemények 1: 216-281.
- RÁZSÓ Gy. (1984): Királyok zsoldosai – História 5-6: 14-16.
- RÁZSÓ Gy. (1995): Középhatalom a középkor alkonyán – Rubicon 5: 7-10.
- REYNOLDS, R. L.: Europe Emerges. – The University of Wisconsin Press, Madison.
- RÓNAI HORVÁTH J. (1888): A várnai csata – Hadtörténelmi Közlemények 1: 104-142, 3: 268-305.
- SEGEŠ, V. (2005): A zsoldosok fegyelmezése és élelmezése a középkorban. – In: Bártfától Pozsonyig. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, pp. 245-252.

SZÉKELY O. (1919–1921): Hunyadi János első török hadjáratai (1441-1444) – Hadtörténelmi Közlemények: 1-64.

TELEKI J. (1852): Hunyadiak kora Magyarországon I. – Emich és Eisehfels Könyvnyomdája, Pest.

V. A. FINE, J., Jr. (1991): The Early Medieval Balkans – University of Michigan, s. l.

VESZPRÉMY L. (2013): Szempontok az árpád-kori hadseregellátás problémájához. – In: A hadtáp volt maga a fegyver. Zrínyi Kiadó, Budapest, pp. 189-211.

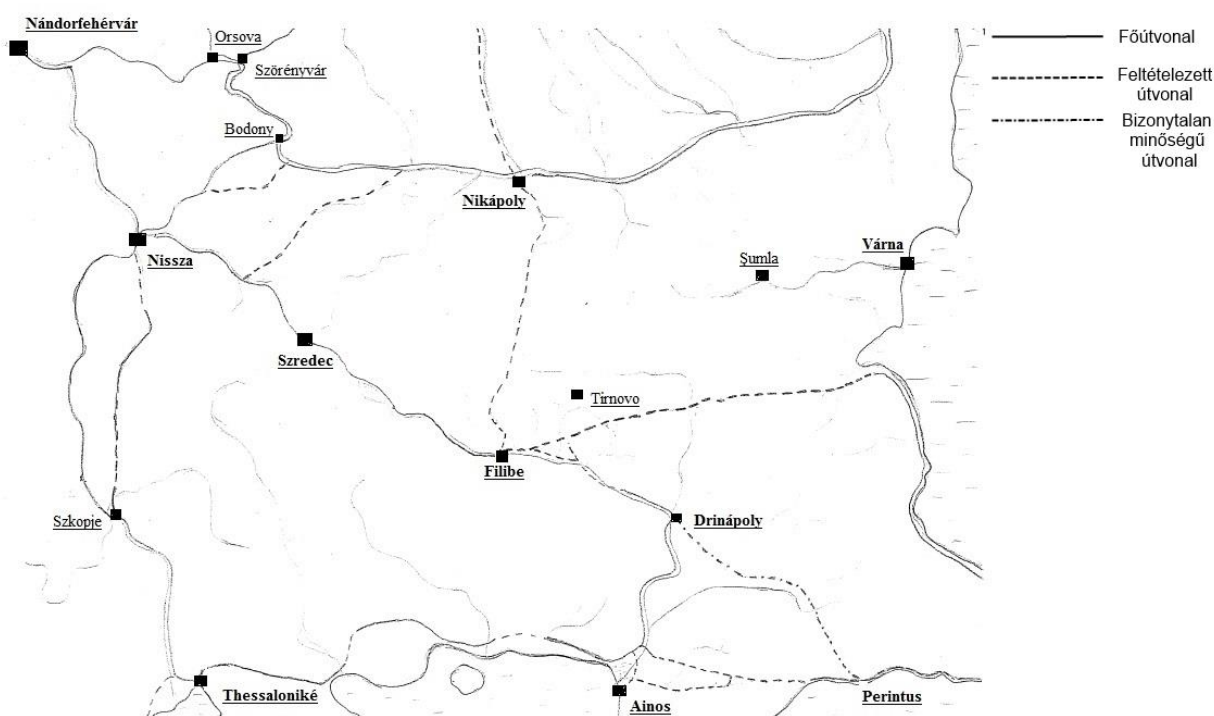
MELLÉKLETEK

TÉRKÉPEK

1. térkép

Térképvezet a Balkán félsziget főútvonalairól

(REYNOLDS, R. L.: Europe Emerges. – The University of Wisconsin Press, Madison.,
J. A. TALBERT, R. (2000): Barrington Atlas of the Greek and Roman World. (edited by) – Princeton
University Press, New Jersey.,
V. A. FINE, J., Jr. (1991): The Early Medieval Balkans – University of Michigan, s. l.)

2. térkép

Az 1443-as és 1444-es hadjáratok útvonala

